
Kâşgarlı Mahmud'un Yurdu, Hayatı ve Mezarı Hakkında

İbrahim MUTİY - Mirsultan OSMANOV
Çeviren: Doç. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL

Gazi Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi

Özet: Kâşgarlı Mahmud'un doğduğu yer, hayatı ve nerede vefat ettiği konusunda şu ana kadar mevcut olan bilgiler, Türkoloji âlemim tatmin etmemiş ve bu ihtiyaçla yazarın yurdu, hayatı ve mezarı hakkında çeşitli incelemeler yapılarak araştırma gezileri düzenlenmiştir. Bu araştırmalar sonucunda Kâşgarlı Mahmud'un yurdu, hayatı ve mezarı hakkında elde edilen yeni bilgi ve malzemeler, ilim âleminin istifadesine sunulmuştur. Bu bilgiler, *Dîvanü Lügati't-Türk*'te geçen bazı kayıtların incelenmesi, Opal'ın kuzeybatısında bulunan Hazreti Mollam mezarının şeyhleriyle yapılan görüşmeler, Hazreti Mollam mezarının tezkiresi ve Hazreti Mollam mezarına takdim edilen vakıfname üzerinde yapılan araştırmalar sonucunda elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kâşgarlı Mahmud, Dîvanü Lügati't-Türk, Hazreti Mollam mezarı, Opal, Kâşgar,

Giriş

Yazı heyetinden: Şincan'ın tanınmış dil bilimcilerinden olan İbrahim Mutiy ile Mirsultan Osmanov tarafından yazılarak "Tarım" dergisinin 1984 yılı 3. sayısında basılan bu makale, meşhur âlim Kâşgarlı Mahmud'un doğduğu yer, hayatı ve mezarı hakkındaki yeni bilgilerle materyalleri

açıklamak için hazırlandı. Makalede verilen yeni bilgilerin, sürekli yapılan araştırmaların sonucu olarak ilmî öneme sahip olmasının yanında Türkolojinin dikkatini çekmekten de geri kalmayacağı inancındayız. Adı geçen makaleyi Sovyet okuyucularına tanıtmak maksadıyla yayımlamayı uygun gördük.

Memleketimizin XI. yüzyılda yaşamış ünlü âlimi Kâşgarlı Mahmud'un yurdu, hayatı ve nerede vefat ettiği, bilim dünyasında bugüne kadar açıklığa kavuşmamış bir konuydu. Bu konuda birçok görüşler ileri sürüldü-se de bu, geniş topluluğu tatmin etmedi. Hatta, bazı görüşler realiteden son derece uzak kaldı.

Biz, âlimin “Dîvan” da kendi vatanı ve hayatı hakkında verdiği bilgilere dayanarak 1982 yılının 12. ayından 1983 yılının 3. ayına kadar Kâşgar'da “Türk Dillen Dîvaru”nm III. cildini Uygurca yayına hazırlarken Opal köyünü merkez edindik ve bir süre burada araştırma yaptık. Daha önce (18-19.12. 1982 günleri) Opal'da bulunan Hazreti Mollam mezarı ve buna benzer tarihî yerleri gözden geçirmiştik. Bu incelemeler sonunda Opal ve Kâşgar'daki ileri gelen bilim adamları, aydınlar ve ilgili kişilerden edinilen bilgileri, Kâşgarlı Mahmud'un mezarıyla ilgili malzemeleri ele geçirdik. Böylece, 30.12.1982 günü Opal'da bulunan Hazreti Mollam mezarının Kâşgarlı Mahmud'un mezarı olduğu hakkındaki ilk raporumuzu özerk bölgedeki ilgili yerlerle Kâşgar yönetim merkezine gönderdik¹- Bu konuda Kâşgar yönetim merkezi sorumlularından yoldaş Mamutov ve Eysa Şakir'in büyük desteğiyle 6.1.1983 tarihinde Kâşgar'daki bilginlerin, aydınların ve ilgili kişilerin sohbetinde bulunarak topluluğun ileri gelenlerinin fikrini aldık. Böylece bu konu, birçok kişinin dikkatini çekti. Bizi, bazı değerli malzemelerle desteklediler. Bunlar arasında Kâşgar'ın tanınmış bilginlerinden Emin Hasan Kazi Ahunum'un takdim ettiği ve bundan 150 yıl kadar önce yazılan bir vakıfnâme vardı. Çok değerli bir senet olan bu vakıfnâmede Opal'daki Hazreti Mollam mezarının gerçekten de Kâşgarlı Mahmud'un mezarı olduğu açık bir şekilde anlatılmıştır. Bu senet, bizim, sözlü malzemelere dayanarak yazılan birinci raporumuzda öne sürdüğümüz görüşlerin doğru olduğunu gösterdi. Bu yüzden coşkun bir inançla ikinci raporumuzu yazmayı başardık ve bu raporu, 1983 yılının 4. ayında Şincan Sosyal Bilimler Akademisi'nin ilmî toplantısında sunduk. Şunu söylemek gerekir ki, Kâşgar ve Opal'da önce konuşan kişilerin çoğu, “Türkî Diller Dîvanı”nın Uygurca birinci cildi yayımlandıktan

sonra onu gören veya görebilen kişiler değildir. Onların bir kısmı eskiden beri Hazreti Mollam mezarının şeyhliğini yapan sıradan halktır; bir kısmı ise konuyu okumuş olsa da bilim dünyasında Kâşgarlı Mahmud hakkındaki incelemelerden habersiz kişilerdir. Bütün bunlara rağmen Hazreti Mollam'ın Kâşgarlı Mahmud olduğu hakkındaki nesilden nesile devam edip gelen rivayetler, bize, halkımızın bu münevver evlâdını asırlarca derin muhabbetle hatırladığını ve onu unutmadığını gösterdi. Biz, makalemizle bu malzemeleri olduğu gibi halka tanıtmak istiyoruz. Birinci ve ikinci raporumuzda ortaya koyduğumuz görüşleri ayrıntılı olarak açıklamak arzusundayız. Bu seferki incelememizde edindiğimiz malzemeleri açıklarken onların özünden faydalandık; şekli bir tarafa bıraktık. Yâni, konuyla ilgili bir takım rivayetlerin üzerine asırlar boyunca örtülen bazı efsanevî örtüleri gözden uzak tuttuk.

Kâşgarlı Mahmud'un yurdu, hayatı ve mezarı hakkında elimizde bulunan malzemeler aşağıdakilerdir:

Kâşgarlı Mahmud'un Kâşgarlı olduğu, onun takma adından açıkça bellidir. Bilim dünyasında gerçeğe saygı duyan kişilerin hiçbiri bundan kıl kadar şüphelenmez. Âlimin, Kâşgar'ın neresinden olduğuna gelince; bu konuda “Türlü Diller Dîvam”ndaki birkaç kayıt dikkat çekicidir. Kâşgarlı Mahmud “Dîvan”da Kâşgar civarında bulunan yirmiden fazla yer adını açıklarken onların çoğunu: *أَسْمَ بَلَدِيَّةِ كَاشْغَرٍ مُّوَرَّبُوتَرَةَ نَاكَا شَغَرٍ* (Kâşgar'a yakın bir şehrin adı), (Kâşgar'daki bir köyün adı) şeklindeki ifadelerle açıklar. “*أَبَلُ أَزِيغٍ*” sözünü² ve “*أَسْمَ قَلْبَةِ نَاكَا شَغَرٍ*” sözünü³ (bizim yurdun adı) diye açıklamıştır. “*أَسْمَ مَوْضِعِ نَاكَا شَغَرٍ*” sözünü⁴ (bizdeki yer ismi) şeklinde açıklamıştır.

Doğrusunu söylemek gerekirse, biz, Kâşgar Opal köyündeki incelememizi bu ipucuna dayanarak, yâni, Kâşgarlı Mahmud'un yurdu Opal ve Opal'in Azik mahallesi, şeklindeki bilgiye dayanarak yaptık. Opal, Kâşgar'ın güneybatısında ve şehre 45 km uzaklıkta bir yer olup şu anda Kâşgar Kona şehir nahiyesine bağlı bir köydür. Burası, Pamir dağlarının Doğu eteğinde yer alan havası temiz, manzaralı güzel bir yerdir. Kâşgarlı Mahmud “Kâşgar, hanın durduğu yer. Kâşgar'ın havası güzel olduğu için hakan Afrasiyap burada kalmış”⁵ derken Kâşgar'ın ve dolayısıyla Opal'in bu temiz havasını ve güzel manzarasını göz önünde tutmuş olsa gerek.

“أزىغ” Azığ” denilen yer ismine gelince; Kâşgarlı Mahmud’un “bizim yurdun adı” diye îzah ettiği bu mahalle de doğrudan doğruya Opal’ın kuzeybatısına yerleşmiştir. Hazreti Mollam mezarının tahminen 300-400 m. güneyindeki “azik tiken darisi” (şimdiki adıyla “Söser ağzı”) adlı akarsuyun ağzına yerleşmiştir.

“كاشى Kasi”, Azik mahallesiyle bitişik bir yer adıdır. Bu kelimeye yer alan /s/ sesinde fonetik değişiklik meydana gelmiş; buradan geçen nehre “Kaçi nehri” adı verilmiştir.

Azık mahallesinde yaşayan 92 yaşındaki Davud Zünün’ün, dedesinden naklettiğine göre; bu mahallenin asıl adı “Azık”tır. Vaktiyle Söser ağzından sel gelip buraya kum bıraktığı için “Kum bağ” diye adlandırılmıştır. Bundan 50 yıl öncesine kadar halk, “Azık” adını da birlikte kullanmıştır.

Yerli halkın düşüncesine göre; “azik tiken darisi” sözü yerine “ak tiken darisi” de denilir. Çünkü, “azik tiken” ile “ak tiken” aynı bitkinin iki şekilde adlandırılmasıdır. Onun küçük kırmızı meyvesi olurmuş ve bu meyveyi ayı yermiş. Bizce, “ayı” kelimesi, Hâkaniye dilinde “aziğ” diye telaffuz edilir. Bu yüzden “Dîvan”da “أزىغ” Azığ” diye geçen ve şu anda “Azık” olan bu mahallenin adı, “azik tiken darisi” sözüyle ilgilidir. XI. yüzyılda kullanılan Hâkaniye dilinin aslında /z/ li dil olduğu, sonra bu sesin /y/ ye döndüğü; ama, bazı yer adlarında meselâ; Opal’daki “azık” ve Atuş’taki “azak” kelimelerinde /y/ ye dönmeden (coğrafi isimler genellikle daimî olduğu için böyle bir değişiklik az olur) aslî telaffuzunu koruduğuna dikkat edilirse yukarıdaki görüşün esassız olmadığı kendiliğinden ortaya çıkar.

İşte Kâşgarlı Mahmud’un yurdu Kâşgar, Kâşgar’daki Opal köyü ve Opal’daki Azik mahallesidir, dememizdeki birinci dayanak budur. Şunu hatırlatmak gerekir ki, Kâşgarlı Mahmud’un “bizim yurdun adı” diye açıkladığı bu iki yer adı kesinleştikten sonra biz, ilk olarak “Türkî Diller Dîvanı”nın bizden evvelki çevirilerini yayımlayan Brockelmann, Besim Atalay ve Salih Mutallibov’un j_4 kelimesinde bir yazım özelliği olarak elif ile /b/ arasına konan ayırıcı işareti, yâni, ötreyi /b/ ye çekip “Abul” diye okumalarının doğru olmadığını, bizim ötreyi elife çekip “Opal” diye okumamızın tamamıyla doğru olduğunu düşündük. İkinci olarak biz, 1980 yılının 6. ayında “Dîvan”m 1. cildinin çevirisiyle ilgili olarak dil incelemesi için Kâşgar’a gittiğimizde Yenisar etrafındaki Uygurların her yıl öncelikle Yenisar’daki Hazreti Beğim, sonra Orda Hanım, on-

dan sonra Atuş'taki Hazreti Sultan Satuk Buğrahan, sonra Kâşgar Paynap'taki Yusuf Has Hacib, Yusuf Kadirhan, ondan sonra Opal'daki Hazreti Mollam mezarlarını tavaf ettiklerine dayanarak ve bunların hepsi Karahanlılara mensup şahısların mezarları olduğu için Hazreti Mollamın da Karahanlılardan olduğunu düşünmüş; “muhtemelen Kâşgarlı Mahmud olsa gerek” diye Dîvan'ın Uygurca 1. cildinde az çok müjdeleyip geçmiştik; fakat, bizim bu konudaki görüşlerimizde (bu bazı açıklamalarda ve giriş kısmında görüldü) karışıklık oldu. Atuş'taki “Azık” ile Opal'daki “Azık” ı karıştırdığımız için bazı küçük hatalara düştük. Biz, Dîvan'ın 1. cildini Uygurca yayıma hazırlama hizmetinde bulunanlar olarak böylesine önemli bilimsel bir konuda acele davrandığımızı ve bu sebeple bazı hatalar yaptığımızı itiraf ediyoruz. Opal Azık'taki Hazreti Mollam mezarının tezkiresine ve tezkiredeki ifadelere vakıf olduktan sonra, bu mezarın tâ bugüne kadar halkımız tarafından “bilimden sorumlu pirim” diye sevilip korunması, Hazreti Mollam mezarı şeyhlerinin mezar hakkında söyledikleri (bu konu üzerinde ayrıca duracağız) ve yukarıdaki vakıfname, bizim, “Kâşgarlı Mahmud'un yurdu Opal'dır; o, gerçekten de Opal Azık'ta doğmuş ve Opal Azık'ta defnedilmiştir” şeklinde düşünmemize ikinci dayanak sayılır. Üçüncü olarak, şimdiki Opal'da “Han bağı” yâni, “Sultan bağ”, “Tekyegâh” (hanların yabancı ülke elçilerini karşıladıkları özel misafirhane) gibi yer adlarının korunması, aynı şekilde “Karahan paşayım” mezarı, “Hazreti paşayım” mezarı, “Süp tekin” (Sebük tegin) mezarı, “Op tekin” (Alp tegin?) mezarı, “Kılıç Buğrahan” (muhtemelen Yusuf hanın babası Ebul Hasan Harun İbni Süleyman olsa gerek) mezarı gibi mezarların olması ve dil özelliği bakımından Kâşgarlı Mahmud'un Dîvan'da söylediği gibi kendi atalarının kelime başında /h/ türetmesinin, Opal'ın şu andaki yaşayan dilinde kuvvetli bir şekilde korunması, genellikle Opal'ın Karahanlılarla yakın ilişkide bulunan bir yer olduğunu gösterir.

Ayrıca, tezkirede bahsedilen ve “Buzrukvarlarım” adıyla bilinen, Kâşgarlı Mahmud'un babası Muhammed ve dedesi Hüseyin'in mezarı, Seyfeddin Buzrukvar namıyla korunan, Kâşgarlı Mahmud'un anne tarafından dedesi Hoca Seyfeddin'in mezarı (tezkireden bilindiği gibi bu kişiye “Buzrukvar” ululuk ünvanı, Kâşgarlı Mahmud dünyaya geldiğinde han tarafından verilmiştir) Bübi Rabiye henikem adıyla saygı gören, Kâşgarlı Mahmud'un annesinin mezarı, Kâşgarlı Mahmud'un öğrencilerinden

olan İmam Ekber (yâni, İmam Ecder), İmam Eskerlerin mezarları, Kâşgar-lı Mahmud'un Bağdat'tan döndükten sonra sekiz yıl ders verdiği "Mahmudiye" medresesinin harabesi, âlimin kendi öğrencileri ile her perşembe günü şenlik yaptığı ve her yıl Nevruz ayında öğrencilerinin okul bitirme törenlerine katılıp onlara ilmî ünvanlar verdiği tarihî yer, âlimin canlı şahidi olarak şimdi de kaynayıp duran "Nevruz bulak" gibi yerlerin hepsi, Kâşgarlı Mahmud'un yurdunun gerçekten de Opal köyü, Opal'ın Azik mahallesi olduğunu açık bir şekilde göstermiştir.

Hazreti Mollam Mezarı-Kâşgarlı Mahmud'un Mezarı

Hazreti Mollam (bu söz, aslında Arapça "mevlâ, sahip, efendi" kelimelerinin değişmiş şekli olup sonuna saygı gereği Uygur dilindeki birinci teklik şahış iyelik eki getirilmiştir) mezarı, Opal'ın kuzeybatısındaki Hazreti Mollam adlı dağın tepesindedir⁶. Bu dağda İslâmiyetten önceki Budist Uygurlara ait harabelerin izleri, şimdi de tamamen kaybolmamıştır⁷. Rivayetlere göre; bundan altmış yıl önce bu dağda bir Buda ibadethanesi de vardı. Çin sülâlesi devrinde Kâşgar'daki Mançur yöneticileri ve askerleri her yıl budhaneye çıkıp ibadet etmişler. Şu anda bu dağın eski devirlerden kalan defineleri hâlâ çıkmaktadır. Genellikle buraya, taş devrinden başlayıp Çin sülâsesinin sonuna kadar olan her devirdeki medeniyet yansımıştır⁸. Burada bulunan ve Karahanlılar dönemine ait olan altınlar, şu anda Kâşgar Kona nahiyesinin kültür yurdunda korunmaktadır. Hazreti Mollam mezarı, işte bu dağ bağrındaki "Mercan bulak" ta (Çeşme Zülâl de denir) yer almıştır. Bu bulağın kuzey tarafında da bir bulak vardır. Onun hemen yanında Hazreti Mollam camisi bulunur. "Mercan bulak"ın kenarında ise halkın söylediğine göre; en az bin yıldan beri devamlı olarak yeşeren "hay hay terek" adlı kavak ağacı bulunmaktadır. Mescitten aşağıya doğru inildiğinde "ücmili koça"* adlı sokak başlar. Mezardan 30-40 m. kadar güneyde yer alan tepede "Mahmudiye" medresesinin harabeleri vardır. Mezarın doğu tarafının aşağısında "Mollam bağı" adlı mahalle bulunmaktadır. Bu mahallede Hazreti Mollam mezarının şeyhleri ve onların ataları yerleşmiştir. Nevruz bayramında dut olduğu zaman her vilâyetten halk buraya gelerek tavafta bulunur ve şenlikler düzenlenirdi. Okumuş kişiler ise bu mezarda yatan şahsa "bilimden sorumlu pirim" diye saygı duyup dua eder; hatta mezarı başında biraz bekleyip daha sonra dönerlerdi.

Biz, bu mezarda halkın saygısına lâyık bir zatın yattığını belirlemek ve onun kimliğini açıklamak amacıyla üç yönlü bir araştırma yaptık.

1) Mezar şeyhleriyle görüşerek yapılan araştırma: Hazreti Mollam mezarının şu andaki şeyhlerinden olan Bavdun Hoca, Osman Hoca ve Mehmet Rahim adlı şeyhlerin sözlü ifadelerine göre; Hazreti Mollam mezarına defnedilen zatın tam ismi Hazreti Mevlâm Şemsed-din Mahmudiye İbni Hüseyin imiş. Onların düşüncesine göre; Mevlâm: Âlimliğe yönelmiş olan; Şemseddin: Dinin güneşi, saygı gereği verilen ünvan; Mahmudiye: Bu zatın ismidir (Birkaç asır geçmesine rağmen medreseye “Mahmudiye” denilmesinin sebebi, defnedilen zatın adının âdet hâline getirilmesindedir). Bu, onun karakterini gösterir. Hüseyin, babasının ismidir. Hazreti Mollam şeyhlerinin söylediğine göre; bu zat, âlim ki-şiymiş. Arap, Fars, Türk, Romen gibi 8-9 dil bilirmiş. İran ve Irak taraflarında bilim almış ve müderris olmuştur, ömrünün sonunda “Ben yurduma dönsem...” diyerek yurduna dönmüş ve bu mezarın yarandaki medresede (yâni, medresei Mahmudiye) müderris olmuş; ilmi dört bir tarafa bu kişi yaymıştır. Yurduna döndükten sekiz yıl sonra 97 yaşında vefat etmiştir. Âlim kişi olduğu için onu yücelterek Hazreti Mollam derlermiş. Karahanlılar devrindeki kural gereğince; han cemaatine mensup şahısların mezarlarına han tarafından özel şeyh, mezar temizleyici, çöpçü, vakıf idarecisi tayin edilmiş ve bu kişiler bu gelirle geçinmişler. Şeyhlik, bu şekilde babadan oğula miras kalmıştır.

Hazreti Mollam mezarının şeyhliği de bu kurala göre işlemiştir; yâni, bu mezarın şeyhliği ve mezarın önünde bulunan “Mollam bağı” adlı küçük mahallenin her yeri 1949 yılına kadar evlâda miras ve evlâdı vakıf (nesilden nesile faydalanılan; ama satılmayan vakıf) olarak devam etmiştir. Bu sebeple, 12.10.1942 tarihinde Opal Şerî Mahkemesi, vaktiyle başkaları tarafından kanunsuz olarak yapılan şeyhliği, Hazreti Mollam şeyhlerinin evlâtlarından olan Kuddis hoca hacıma (şimdiki şeyh Osman hocanın babası) yeniden verme konusunda karar çıkarmıştır⁹. Bundan şu ortaya çıkmıştı ki, Hazreti Mollam mezarının şeyhleri, geçici şeyhler değil; belk, bu mezarın yapıldığı günden başlayarak kanunî bir şekilde babadan oğula şeyhliği sürdüren kişilerdi. Hatta, onlar yedinci-sekizinci nesilleri hatırında tutmuştur. Böylece onların atalarından kalan özel mühürleri de olmuştur. Bununla ilgili olarak sözlü bilgiler veren

Bavdun Hocanın dedesi Turdı Hacım Şeyh (tahminen 1793-1923) Kâşgar'ın öncü âlimlerinden olup kendi devrinin bilginlerinden Molla Sadık Elem ahunum, Elnezer ahunum, Abdurrahim Nizarî, Turduş kâtip (Garibi), Noruz kâtip gibi kişilerin sohbetinde bulunmuştur. Turdı Hacım Şeyhin yazdığı eserlerden “Sultan Satuk Buğrahan Tezkiresi”, şimdi Kâşgar Kültür Yadıgârlarını Geliştirme İdaresinde korunmaktadır. Bu sebeple biz, bu şeyhlerin Hazreti Mollam mezarı hakkındaki rivayetlerinin, onları böylesine ünlü kişilerden -dinledikleri için bilinen esaslara sahip olduğu görüşündeyiz.

Aşağıda şimdیه kadar bilinen Hazreti Mollam şeyhleri şema ile gösterildi.

Molla Zahiriddin şeyh
Abdukerim şeyh
Abdurahman şeyh
Moıla Niyaz şeyh
Mehemmet Reyim şeyh

1. Turdı Hacım Şeyh (1793-1923)	2 Molla Niyaz Hacım Şeyh	3. Kadir Ahun
_____	_____	4. Kuddus Hoca Hacım Şeyh
1. Abdureşit Ahun	Mehemmet Reyim	5. Kayim Hacım
2. Mahmuthan	(60 yaşında)	6. Seydulla Hacım
_____	_____	_____
1 Tevekkül		1. Feyzulla Hoca
2 Bavdun Hoca (75 yaşında)		2. Hidayetulla
		3. Rahman Ahun
		4. Kudret Ahun
		5. Osman Hoca (80 yaşında)

2) Hazreti Mollam mezarının tezkiresini araştırma:

Bu mezarın tezkirelerinden biri, Yakup Bey zamanında Yenisar'a götürülmüş ve birini Opal'lı Muhammed Çonsa adındaki kişi sakladığı hâlde 1956 yılından sonra elden ele geçerek kaybolmuştur. Gerçi bu tezkire elimizde yoktur; ama, kendi devrinde mezarı tavaf etmeye gelenler arasında daima okunduğu için birçok kişilerce hatırlanmıştır. Biz, geçmişte Ömer Hoca, Konahun Helpet gibi kişilerden bu tezkireyi defalarca dinleyen Mehmet Emin Ahmet, Kasım Hoca Ahunum (bu kişi âlimin annesi

Bübi Rabiya mezarının şeylerinin evlâdıdır ve 93 yaşındadır), Muhemmed Osman gibi şahısların kendi hatıralarına dayanarak düzenledikleri malzemelerden (bu malzemeler “Kâşgar Edebiyatı’nın 1983 yılı 1. sayısında verildi) onun genel anlamına vakıf olduk.

Bu tezkirede Hazreti Mollam mezarına defnedilen zatın tam adının Hazreti Mollam Şemseddin Mahmud ibni Hüseyin olup Azik mahallesinde doğduğu, han evlâdı olduğu ve başlangıçta “Emiri şef” olup daha sonra “Emiri sultanlık” derecesine yükseltildiği açıklanır. Bildiğimiz gibi Kâşgarlı Mahmud “Türkî Diller Dîvanı”nda kendisinin hanzâdeliğini, Türk ülkelerini (Türk dilini kullanan kabilelerin oturduğu yerleri) Sâman oğullarından alanların kendi dedeleri olduğunu kaydetmiştir¹⁰.

Karahanlılar tarihini inceleyen O. Pritsak’ın tahminine göre; Sâman oğullarından ilk kez hicrî 382 yılında (milâdî 992) Buhara’yı alan kişi Doğu Karahanlıların hükümdarı Ebul Hasan Harun bin Süleyman (Kılıç Buğra-han) idi. Hoten’i alan Yusuf Kadirhan, Ebul Hasan Harun’un oğluydu. Arap tarihçisi İbnül Esirî’den öğrenildiğine göre; Yusuf Kadirhan’ın ikinci oğlu Muharnmed bin Yusuf’un yanında büyük oğlu Hüseyin bin Mu-harnmed, “Arslan İlik” ünvanıyla hicrî 448-449 yıllarında (milâdî 1056-1.057) Barışan emiri olmuş ve kendi adıyla akçeler bastırmıştır. 1048-1058 yıllarında “Şemsiddevle Arslan İlik” adıyla basılan akçeler bu durumu kanıtıyor.

Demek ki, Kâşgarlı Mahmud, Yusuf Kadirhan’ın torunu ve Ebul Hasan Harun’un torununun çocuğu sayılır. Âlimin “Türk ülkelerini Sâman oğullarından alan kişi, bizim dedelerimiz” şeklindeki açıklamaları, bu tarihî gerçeğe uygundur.

İbnül Esirî ayrıca, “Buğrahan Muharnmed bin Yusuf, ağabeyi Süleyman bin Yusuf ile yaptığı tartışmada onu yenerek Doğu Karahanlıların büyük hanı olmuş ve 11 ay geçtikten sonra tahtını, oğlu Hüseyin bin Muhammed’e arz edip vermiş” der. Tezkirede “babası Hüseyin önce (Emiri şef) olmuş, sonra (Emiri sultan) olmuş” şeklindeki sözler, bu tarihî gerçeği ortaya koyar.

Yine Pritsak’ın İbnül Esirî’den naklettiğine göre; hicrî 448-449 yıllarında (milâdî 1056-1057) Kâşgar’da bulunan Karahanlılar ordusunda fecî bir olay ortaya çıkmış; yâni, Buğrahan Muharnmed bin Yusuf, tahtına oğlu Hüseyin’i geçirmek istediğinde Muhammed’in küçük hatunu, kendi oğlu

İbrahim'i han yapmak için tahta geçme töreni ve ziyafetinde Muharrimed'i ve Muhammed'in büyük oğlu Hüseyin'i zehirleyerek öldürür. Muham-med Buğrahan'ın kardeşi, Arslanhan bin Yusuf'u boğarak öldürür. Bunun sonucunda İbrahim bin Muhammed tahta çıkar. Tezkirede Muhammed bin Yusuf Buğrahan, adından söz edilmeden "Şahı ehram" namıyla anılır. Bizce bu, böyle facialı bir olayı hatırlattığı için ihtiyatlı davranıldığım gösterir.

Tezkirede, Kâşgarlı Mahmud "Muk yolu" ile sınırı geçmiş, denilir. Demek ki, âlim, her nasılsa bu fecî kırgında sağ kalmış ve gizlenen kişilerin durumu çok tehlikeli olduğu için "Muk yolu" ile sınırı geçmek zorunda kalmıştır. Böylece o, ömrünün çoğunu dışarıda geçirmiştir. Sonunda ana yurduna olan derin sevgisi onu, yaşlanmış olmasına rağmen bunca zorlukları yenerek Azik'a dönmeye zorlamıştır.

Âlimin, "Türkî Diller Dîvanı"nda Karahanlı ordusu ile olan ilişkisi hakkında fazla bir şey söylenmemesi de ailesinde meydana gelen bu facia üzerinde konuşmaktan kaçındığı içindir. Ayrıca, Opal'da Kâşgarlı Mahmud'un ana tarafından dedesi hoca Seyfeddin Buzrukvar'ın mezarından bahsedilmesi; fakat, Muhammed Buğrahan ve Hüseyin'in mezarından açıkça söz edilmeden genel olarak "buzrukvarlarım" diye bahsedilmesi, yine yukarıda açıklanan kanlı olayla ilgili olmalıdır. Tezkirede Kâşgarlı Mahmud "Şemseddin, dinin güneşi" diye yüceltilir. Âlimin babası Hüseyin'in Barshan hâkimi olduğu sırada "Şemsiddevla, devletin güneşi", "Arslan Elik" diye adlandırılması göz önünde tutulursa, onun âlim oğlunun "Şemseddin, dinin güneşi" diye adlandırılmasının da acaip olmadığı, bu devrin gerçeklerine uygun olduğu kendiliğinden ortaya çıkar.

Demek ki, tezkirede îzah edilenler ve Hazreti Mollam mezarı, defnedilen zatın hanzâde Hazreti Mevlâm Şemseddin Hüseyin oğlu Mahmud olduğunu gösterir. Bu açıklamalar, bizden önce âlimin hayatı hakkında yürütülen tahminlere tamamen uygundur.

3) Hazreti Mollam mezarına takdim edilen vakıfnâme üzerinde yapılan araştırma:

6.1.1983 günü yaptığımız sohbetten sonra Kâşgar âlimlerinden Emir Hasan Kazi Ahunum, içindeki beyaz bir sayfaya, kitabı mezara vakfetme konusunda vakıfnâme yazılmış "Mesnevi-yi Şerifi takdim etti. Bu kitap,

Kâşgarlı Mahmud'un mezarı için kurulan kitaplığa, onu yüceltmek için takdim edilen kitaplardan biridir. XIX. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan anarşi sırasında bu mezara toplanan kitaplar talan edildiği hâlde “Mesnevi-yi Şerif”, Emir Hasan Kazi Ahunum'un babası merhum Kutlu Hacım tarafından korunmuştur.

Aşağıda bu vakıfnâmenin asıl metnini ve şimdiki Uygur diline çevirisini veriyoruz.

Vakıfnâmenin anlamı:

Hicrî 1252 (inek) yılı ulu Recep ayının 14. günü, şeriatın direği olan Kâşgar vilayeti Kadı mahkemesinin kadısı, aşağıda mührümü basan ben Molla Sadık Elem Şah Ela Ahunoğlu 114 yaşma basmış sağlıklı hâlim, bilime olan hislerini, özlemim ve nezaketimle ilim-marifeti konu edinmiş altı deften bir mukavvayla ciltletip varaklarına içtihat kalemiyle süs verilerek yazılmış değerli, paha biçilmez, altına satılabilen “Mesnevi-yi Şerif” adlı kitabı Kâşgar Opal'ın dağ bağırında, berrak bulak bölgesinde defnedilen Hazreti Mollam, dinin güneşi Hüseyin oğlu kalem erbabı Kâşgarlı Mahmud'un mezarına tamamen bağışladım ve ebediyen sadaka olarak verdim.

Bu yüce edibe tamamıyla bağışlanan, ilim-marifet anlamı taşıyan bu kitabımı, ediplerin ve ilim erbabı kişilerin, dinin güneşi Hüseyin oğlu kalem erbabı Kâşgarlı Mahmud'un mübarek kabri üstünde berrak bulak etrafında oturup inceleyerek kalem erbabı Hazreti Mevlâm dinin güneşi Hüseyin oğlu Kâşgarlı Mahmud'a dua etmelerini; müslüman evlâtlarına ve halkımıza bilim öğreterek onların faziletli olmalarını sağlamak için çalışmalarını ümit ediyorum. Bağışladığım mezkur kitabıma baş talebem Molla Eyd Helpet Molla Evezoğlu'nu icracı olarak tayin ettiğimi bildirmek için aşağıda Molla Sadık Elem adlı mührümü bastım. Adı geçen ikrarımın doğruluğuna müderris âlim. Elnazar Ahunum, baş kâtip Abdurehim Nizariy, Noruz Kâtip, Turduş Kâtip, Turdi Şeyh Ahunum, Molla Gocilak, Opal'dan Zeydin Korulbegi vb. şahittir. Mühür: Tanınmış âlim, devrinin âlimi Molla Sadık Şah Elaoğlu (Mühür Hicrî 1208 yılında oyulmuştur.) Vakıfnâmede adı geçen şahıslar hakkında:

Molla Sadık Elem İbni Şah Ela: Kâşgar şehrendendir. Kâşgar Devletbağ köyündeki medreseyi Hamidiye'de okuyup daha sonra Kâşgar Han med-

resesine müderris olmuştur. Kâşgar Kadılar mahkemesinin kadısı, kendi devrinin tanınmış âlimidir.

Elnazar Ahunum: Aslen Lökçün'dendir. Kendi devrinde Kâşgar'ın tanınmış âlimleri arasında yer almış ve İskender Van'ın medresesine müderris olmuştur.

Abdurehim Nizariy: Kâşgar Opal'dandır. Uygur Klasik Edebiyatının tanınmış temsilcilerinden olup Kâşgar hâkimi Zahuriddin'in ordu kâtibidir. Noruz Kâtip: Kâşgar hâkimi Zahuriddin'in ordu kâtibidir. Turduş Kâtip: Kâşgar hâkimi Zahuriddin'in ordu kâtibi. Uygur Klasik Edebiyatının tanınmış şahıslarından biridir. Edebî lâkabı Garibî'dir. Turdi Şeyh Ahunum: Şu anda Hazreti Mollam mezarının şeyhi ve "Sultan Satuk Buğrahan Tezkiresi"nin yazarıdır. Bizi, bu kez sözlü malzemelerle destekleyen Bavdun Hoca'nın dedesidir.

Molla Gocilak: Atuş şeyliğindeki Sultan Satuk Buğrahan mezarının şeyhi.

Zeydin Korulbegi: O devirde Opal'da Korulbeyi (il beyi) olan şahıs.

Vakıfnâmenin Araştırılması:

Kâşgarlı Mahmud'un yurdu ve mezarı hakkında başkaları da araştırma yapmıştır. Meselâ: Ablemit Rozi, "Âlim Kâşgarlı Mahmud ve Dîvanü Lûgatî't-Türk isimli Kitabı" adlı makalesinde şöyle diyor:

Meşhur Abdurehim Nizariyin:
Yene Hazreti Şeyh hebibi Ecem,
Ki kayrağıda kılmış vucudi edem,
Opalda yetipdur Hezriti Mevliviy,
Ki Mollam atap her zeipi kaviy.

Türkiye Türkçesiyle:

Meşhur Abdurehim Nizariy'in:
Yine Hazreti Şeyh habibi Acem.
Ki bileği taşında kılmış vücdü Adem,
Opal'da yatmıştır Hazreti Mevlevi,
Ki Mollam demiş her zayıf ve kavî.

şeklindeki müjdelerinden Kâşgarlı Mahmud'un ve babasının mezarının Opal köyünde halk tarafından Hazreti Mollam adını almış olması gerektiğini düşünmek mümkündür.¹¹

Makalede Hazreti Mollam mezarının, Kâşgarlı Mahmud ile babası Hüseyin'den başka kime ait olabileceği açıkça söylenmemiştir. Bu makale açıklandıktan sonra Opal'ın eski maarifçisi merhum Kasım Rahim, "Azik Mahallesi Hakkında" adlı makalesinde âlimin yurdunun Atuş'taki Azak değil, Opal'daki Azik Mahallesi olduğu hakkında bir görüş ileri sürdü¹². Merhum Kasım Rahim'in verdiği yazılı bilgilere göre; 1928 yılında Opal'dan Ömer Zahiriy (Ömer Hoca), Özbek âlimlerinden Abduresul Hoca, doktor Abdulazim ve Abdurup Hoca tarafından Kâşgarlı Mahmud'un Opal'da doğduğu hakkında Buhara'da da sözedilmiş ve münazaralar yapılmıştır. Sonuç olarak Opal Azik'ta doğduğunun kanıtlanması için sohbet etmişlerdir.

Biz, sözlü rivayetler ve tezkire hatırası gibi malzemelere dayanarak Kâşgarlı Mahmud'un mezarı hakkında açık görüşümüzün yer aldığı ilk raporumuzu yazdığımız hâlde herhangi bir ilmî hükmün ve ilmî görüşün kanıtlanması gerektiğini düşünmüş ve buna sadece konunun başlangıcı olarak bakmıştık. Kendi görüşümüze olan inancımız çok az olsa da, onu onaylayıcı bir olayın ortaya çıkmasını arzu ettik. Emir Hasan Kazi Ahunum böyle karışık bir zamanda adı geçen vakıfnâmeyi takdim etti. Biz, 1983 yılının 5. ayında Otonom bölgemiz ve merkezdeki özel ilmî organların yardımıyla bu vakıfnâmenin kalemini, mürekkebin ve kâğıdını incelemeyi geçirdik. Sonuçta vakıfnâmenin yazıldığı sayfada bulunan iki çeşit kâğıdın (yâni, birisi, asıl "Mesneviyi Şerif", kopya edilen sarı renkli kâğıt; birisi ise "Mesneviyi Şerifin asıl sayfaları dikildiği yerden koptuğu için onu tekrar ciltlemek üzere dikişin olduğu yere yapıştırılan soluk renkli kâğıt) yüz yılı aşan kâğıtlar olması, yazılarının kamış kalemle yazılması, kullanılan mürekkebin şimdiki karbonlu kara mürekkep değil, eskiden kullanılan kara mürekkep olması, vakıfnâminin gerçekten de milâdî 1836 yılında yazılmış olduğunu gösterdi.

Vakıfnâmeden anlaşılıyor ki, âlimin namı halkımız arasında yakın yüzyıllara kadar sönmemiş, nesilden nesile çeşitli yollarla ezberlenip gelmiştir.

Meçhul bir yazar tarafından Kâşgarlı Mahmud'a atfedilmiş tir:

Elvida, ey şeyh Mevlanayı Şemsiddin pirim,
Elvida, ey Mehmut ismin hem örgettin bizim.

Türkiye Türkçesiyle:

Elvedâ, ey şeyh Mevlânayı Şemseddin pirim,
Elvedâ, ey Mahmud hamd (olsun) ismimizi öğrettin bizim.

diye başlayan mersiye den de bunu açıkça görmek mümkündür.

Ayrıca, bu mezarın hicrî 1245 (kaplan) yılı ve hicrî 1305 yılında defalarca onarılması da onun halkımız tarafından hatırlandığının kanıtıdır. Gerçi, âlimi yüceltmek için söylenen “mevlâm” sözü, şimdi “mollam”a dönmüş olsa da ve âlimin adı, mezar şeyhlerinin aklında “Mehmudiye ibn Hesni-ye”, yâni, “Mehmudiye ibn Hüseyin” şeklinde kalsa da, bu vakıfnâmede açıkça “Hazreti Mevlâm Şemsiddin Hüseyin sahib kalem Mehmudil Kaşgeriy” diye yer almıştır.

Şunu hatırlatıp geçmek gerekir ki, bu vakıfnâmede “Hüseyin” sözünden önce “ibn” (oğlu) sözü düşmüştür. Belki birkaç yüzyıl önce âlimin babasının adı, âlimin sıfatı olarak düşünülmüş ve böyle kullanılmıştır. Çünkü, Arapçada “hüseyin” sözü, “hasan, güzel, parlak” sözünün küçültülmüş şeklidir. Böylece, “Opal” sözünün, “Oypal” şeklinde kullanılması, halk etimolojisinde bu kelimenin birinci hecesinin “oy” (çukur yer) diye düşünülmesinden dolayıdır.

Kâşgarlı Mahmud’un Hayatına Dair Bazı Meseleler:

Âlimin hanzâde olması ve harbî bir baş olarak değil; âlim olarak yetişmesi, onun hayatıyla ilgili yapılan araştırmalarda dikkat edilmesi gereken konulardan biridir. Bu, elbette devrinin sosyal şartları ve herşeyden önce âlimin hayatıyla ilgilidir.

Sosyal şartlar ele alındığında; Karahanlılar devri, ilim-marifetin yükseldiği devir olup âlimin dedesi Muhammed bin Yusuf ile Hasan bin Süleyman gibi şahıslar da Karahanlıların hâkimiyetinde ilim-marifeti destekleyen şahıslardı. Kâşgarlı Mahmud’un ilim yapması için şartlar oldukça elverişliydi. Bu durum, “Şahi ehramın” oğlu Hüseyin’e ilim-hüner öğretmek için yaptığı araştırmalar ve tebaaya ilim-hüner öğrenme konusunda çıkardığı yarlık ve benzerleriyle açıklanıyordu. Aile hayatına gelince; âlimin anne tarafından dedesi Hoca Seyfeddin okumuş bir kişiydi. Bu sebeple tek evlâdı olan Bübi Râbiye’yi küçüklüğünden beri okutmuş, ahlâklı bir kişi olarak terbiye etmişti. Böyle bir ailede dünyaya gelen Kâşgarlı Mahmud, çocukluğunda hem elem hem de kalem terbiyesi görmüş olduğu hâlde bir baş olma arzusunda değildi. Belki bütün hayatım böyle ebediyen sönmeyecek ilmî bir işe sarfetmiştir. Âlimin, bu kadar yıl kır ve sahraları gezip eziyet ve zorluklara katlanarak inceleme yapma ruhu, “Dîvan”da halk türküleri, halk ata sözü ve masallarıyla ifade etmiş olduğu güzel insanî vasfı, ahlâk ve fazileti, elbette öncelikle ailesinden, özellikle annesi Bübi Râbiye’den aldığı terbiyenin sonucudur.

Âlim, ilk tahsilini Opal Azık'ta, yüksek tahsilini Kâşgar'ın tanınmış medreselerinde görmüştür. Kâşgar Devlebağ'da bulunan "Hüseyin Feyzullah Hocam" mezarının şeyhlerinden edinilen bilgilere göre¹³; Hüseyin Feyzullah Hocam'ın babası Suriye Şam'lı olup lâkabı "miri. Muella"dır. Annesi Kâşgar Gülbağ'lı Bübi Selime imiş. Bu kişinin Karahanlılar cemiyetinde otoritesi büyük olup Seyit Ali Arslanhan (Sultan Satuk Buğra-han'ın torunu, Bübi hanınım oğlu) ona "duagûyum" demiştir. Hüseyin Feyzullah Hocam Seyit Ali Arslan devrinde Devletbağ'da bulunan "medreseyi Hamidiye"de müderris olmuş; Seyit Ali Arslanhan'ın ölümünde meydana gelen olaylara karışmıştır. Bu kişi uzun yaşamış, Yusuf Kadirhan öldüğü zaman hayattaymış... Bizim görüşümüze göre; Kâşgarlı Mahmud'un "Dîvan"da beyan ettiği "Şeyh İmam Zahid Hüseyin ibni Halef Kaşgarî", bu zattır. Kâşgarlı Mahmud'un, ondan "ustaz" diye bahsetmesi, bunu gösterir. M. Şakir Ülkütaşır'ın "Kâşgarlı Mahmud" adlı kitabında gösterildiği gibi Alman oryantalistlerinden Martin Hartman, "Dîvan"ın 1. cildinin basılması dolayısıyla yazdığı bir makalede (hicrî 1331 yılı) "Dîvan"da Mahmud'un hocası olarak gösterilen Kâşgarlı Halef oğlu Hüseyin adlı bir âlim hakkında Tacülişlâm Semanfnin "Kitabül ensaf" adlı eserinde bilgi verdiğini söylemiştir. Semanı, Kâşgar'da yetişen bilginleri anlattığında, Hüseyin'den de bahsetmiş ve onun faziletli, dindar bir şahıs olmasından dolayı söylediği rivayetlere ve olaylara inandığını belirtmiştir¹⁴.

Ayrıca şunu söylemek gerekir ki, Cemâl Karşı'nın Kanpur'da Kebuli matbaasında basılan "Surrah" adlı kitabında, (XII. yüzyılın sonlarında yazılmıştır) bu kitabın Kâşgar'daki "Medrisen saciye" kütüphanesinde korunan tıp sözlüğü "Suhah Cevheri" den (milâdî 1002 yılı Farablı İsmail Cevheri tarafından yazılmıştır) seçilip alındığı ifade edilmiştir. Bu durum, o devirde Kâşgar'da, her bilimde yüksek öğretim verebilen medreselerin varlığını, bunlarda yeterli malzemeler toplandığını ve yüksek öğretim şartlarının tam olduğunu gösterir.

Âlimin Arap dilini, bütün Türk dillerinin gramerini ve lügatini yazacak derecede bilmesi, onun, böyle meşhur bilim adamlarından terbiye gördüğünün kanıtıdır. Yukarıda söylediklerimizi şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Âlim, Kâşgar Opal'ın Azık mahallesinde dünyaya gelmiştir.
2. Âlim, baba tarafından Karahanlılardan Yusuf Kadirhan'ın oğlu, Mu-

hammed'in torunudur. Anne tarafına gelince; Azik mahallesinden devrin okumuş kişisi Hoca Seyfeddin Buzrukvar'm kızı Bübi Rabiye'nin oğludur.

3. Âlim, ilk tahsilini Opal'da ailesinin yanında, yüksek tahsilini ise Kâşgar'da Hüseyin ibni Halef Kâşgarî gibi âlimlerden görmüştür.

4. Âlimin dışarı gitmesi, tezkirede "hicrî 450 yılından başlayıp ilim nurunu dünyaya yaymıştır" şeklindeki açıklamalara bakıldığında milâdî 1058-1059 yıllarına denk gelir. Bu sebeple, Pritsak'ın taslağına göre; Muham-med bin Yusuf, milâdî 991-999 yıllarında doğmamışsa, o dönem de tamamen doğru değilse, Kâşgarlı Mahmud'un milâdî 1028-1037 yılları arasında doğması mümkündür. Demek ki, âlimin yukarıda sözü edilen facialı olaylardan sonra dışarıya çıkması, onun 20 veya 29 yaşına rastlar. Bizce 29 yaş daha uygundur. Çünkü, o, on yıl kadar Türk dilini konuşan kabileleri dolaşarak malzeme toplamış ve onlar vasıtasıyla bu eserleri yazmaya kalkışmıştır. "Dîvan"daki açıklamalardan bilinmektedir ki, âlim, öncelikle Türk Dillerinin Sentaksına Ait Cevherler"! ve daha sonra "Dîvan"ı yazmıştır. Böyle olunca, "Dîvan" yazıldığı zaman âlim, tahminen 50 yaşındaydı. Bu, onun "Dîvan ömrümü sona erdirdi" demesine aslında uygundur.

5. Kâşgarlı Mahmud'un Bağdat'a nasıl gittiği bilinmese de, o Bağdat'ta kalmamıştır. Hem tezkireye hem de halk arasında dolaşan rivayetler göre; 89 yaşında dönüp gelmiş, Opal'da sekiz yıl müderrislik yapmış ve 97 yaşında vefat etmiştir. Bu yüzden, vefatından bu yana 900 yıl geçmiş olmasına rağmen halk, geleneğe dayanarak ona, "ilimden sorumlu pirim" diye saygı duymuştur.

Âlimin nasıl döndüğüne gelirse; halkın rivayetine göre, Bağdat'a ait bir ticaret kervanı gönderilmiş ve kervan "Muk yolu" üzerinden dönerken devenin üstüne taht dayayıp oturan kişiler tehlikeli yerlerde kaybolup gitmiştir, denilir.

Tarihî yönden bakıldığında milâdî 1102-1103 yıllarında Hüseyin oğlu Muhammed'in aynı torun çocuklarından Hasan bin Süleyman'ın oğlu Ahmet bin Hasan Arsianhan tahta oturmuş ve 1105 yılında Mahmud bin Abdulcelil Kâşgarî yönetiminde Bağdat'a elçiler topluluğu göndermiştir. Karahanlılar tarihinde bu devir, nesiller arasındaki düşmanlıkların bitip, huzur ve dostluğun hüküm sürdüğü bir devir olduğu için âlimin bu şartlarda dönüp gelmesi tarihe de uygun düşer. Onun içindir ki, âlimin, hal-

kın gönderdiği ticaret kervanıyla veya Bağdat'a gönderilen elçiler topluluğu ile dönüp gelmesinden ibaret olan bu iki ihtimâli bir kenara bırakmıyoruz. Eğer 97 yaşında öldüğüne dair rivayet doğruysa, yukarıda açıkladığımız tahminlere göre, onun vefatı 1126 yıllarına rastlar.

6. Opal'da bulunan Hazreti Mollam mezarı, gerçekten de Kâşgarlı Mahmud'un mezarıdır. Şincan Uygur Otonom. Bölgesi, Kültür Nezareti Kültür Yadigârları Yönetimi, Kâşgar Kültür Yadigârlarını Koruma Bölümü Arkeoloji grubunun Opal'da yaptığı özel araştırmadan çıkarılmıştır. Kısacası, bizim bu görüşümüzün doğruluğunu kanıtlar.

7. Konunun bu şekilde açıklanması, bizim 12. Parti kurultayının Luşiyen yönetiminde ilim ve fen alanında kazandığı önemli başarılarından biridir. Bu, ilim dünyası için yeni bir haberdir. Aynı zamanda Kâşgarlı Mahmud'un vatani, yurdu hakkında kasıtlı olarak ortaya atılan görüşlere cevaptır.

22.12.1983 URUMÇİ

Açıklamalar

* Bu yazı, İbrahim Mutiy ile Mirsultan Osmanov tarafından hazırlanan ve Tarım dergisinin 1984 yılı 3. sayısında Yeni Uygur Türkçesiyle yayımlanan "Mehmut Keşkeriynin Juti, Hayatı ve Mazarı Toğrisida" adlı makalenin Türkiye Türkçesine çevirisidir.

1 Bu rapor, "Kâşgar Edebiyatı"nın 1983 yılı 2. sayısında basılmıştır.

2 Türkî Diller Dîvanı, yazma nüsha, 44. sayfa, 1-2. satırlara bk.

3 Türkî Diller Dîvanı, yazma nüsha, 49. sayfa, 7. satıra bk.

4 Türkî Diller Dîvanı, yazma nüsha, 544. sayfa, 5. sahra bk.

5 Türkî Diller Dîvanı, yazma nüsha, 173. sayfa: Uygurca 1. cilt, 447. sayfa

6 Opal'in kuzeybatısına yerleşen "Opal art" mezar çukurunun kenarındaki harabe olup "Taş balık"admı alır. Aşağıdaki şiire bakarsak, dağa da bu ad verilmiş; dağ, "Hazreti Mollam teği" diye adlandırılmıştır. Opal "Hoca Kundak Atam" mezarının hatibi Süleyman Emin (72 yaşında) rivayetine göre Kâşgarlı Mahmud'a aşağıdaki mersiyeler ithaf edilmiştir:

Taşbalık ebediyen olsun Hazreti mollam dağı,

Namı sönmez çiçeklenip meyve olacak mollam bağı.

- 7 Opal'dan kuzeybatıya doğru gidildiğinde “Uygur kalesi” adlı bir harabe vardır.
- 8 “Kâşgar Edebiyatı”, 1983, 6. sayı, 8. sayfa; “Şincan Uygur Otonom Bölgesi Kültür Nezareti, Kültür Yadigârları Yönetimi/ Kâşgar Kültür Yadigârlarını Koruma Bölümü Arkeoloji grubunun raporlarına bk.
- * Dutlu sokak (HK)
- 9 Bu karar, Hazreti Mollam mezarının şimdiki şeyhi Osman Hoca tarafından korunmaktadır.
- 10 Türkî Diller Dîvanı, Uygurca, 1. cilt, 152. sayfaya bk.
- 11 “Şincan Daşu” ilmî dergisi, (Sosyal Bilimler kısmı), 1981 yılı, 1. sayı, 17. sayfaya bk.
- 12 “Kâşgar Kona Şehri Edebiyatı” 1981 yılı, 2. sayı, 92. sayfaya bk.
- 13 Bize bu konuda bilgi verenler; Adı geçen mezarın şimdiki şeyhi Dursun şeyh (66 yaşında, atalarını 5. nesle kadar biliyor) ve Hüseyin Feyzullah Hocam camisinin imamı Adliz Abdikadrlar.
- 14 M. Şakir Ülkütaşır, Kâşgarlı Mahmud, Ankara, 1972 yılı, 15. sayfa. Dîvan, Uygurca 1. cilt, 456. sayfa.

On the Life, Grave and Hometown of Mahmut of Kâşgar

İbrahim MUTİY - Mirsultan OSMANOV

Translated by: Assoc. Prof. Dr. Hülya KASAPOGLU ÇENGEL

Gazi University,

Faculty of Arts and Sciences

Abstract: The knowledge which is available about where Mahmud of Kâşgar was born, where he lived and died did not satisfy the world of Turcology and for this purpose various investigations were made and expeditions were organized on his hometown, life and grave. In the light of these investigations, the new information and data concerning the hometown, life and grave of Mahmud of Kâşgar were presented to the advantage of the world of science. This information was collected as a result of the analysis of some registers in Dîvanu Lûgati't-Türk, the negotiations with the sheiks of the grave of Hazreti Mollam which is located in the northwest of Opal, the tezkire of Hazreti Mollam and Vakıfname which is presented to the grave of Hz. Mollam.

Key Words; Mahmud of Kâşgar, Dîvanu Lûgati't-Türk, Hazreti Mollam grave, Opal, Kâşgar, Translation

О Родине, Жизни и Могиле Махмуда Кашгари

Ибрахим Мутий – Мирсултан Османов

Перевод: Хулия КАСАПОГЛЫ-ЧЕНГЕЛ

Университет Гази

Факультет естественных и гуманитарных наук

Резюме: С точки зрения тюркологов, имеющиеся сведения о месте рождения, жизнедеятельности и смерти Махмуда Кашгари, являются недостаточными и в связи с этим была организована научно-исследовательская экспедиция для проведения различных исследований в этих целях. В результате данных исследований были получены новые сведения, которые представлены вниманию учёных. Эти сведения были получены в результате анализа некоторых документов, которые имели место в Словаре Махмуда Кашгари, диалога с шейхами могилы святого Моллама, находящейся в северо-западной части Опала, наставлений могилы святого Моллама, а также анализа информации, посвященной могиле святого Моллама.

Ключевые слова: Махмуд Кашгари, Словарь турецких наречий, могила святого Моллама, Опал, Кашгария, перевод.